

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

Milovan T A T A R I N (Filozofski fakultet Osijek)

mtatarin@ffos.hr

RAVNINA OD FARSALJE BILJEŠKE UZ RAD *SVJETOVI OSMANA*

Primljeno: 1. travnja 2025.

UDK 821.163.42(091):94(497.5)

821.163.42.09 Gundulić, I.

82(091)-05 Kravar, Z.

DOI: <https://doi.org/10.22210/ur.2025.069.1/03>

Polazište rada Kravara je studija *Svjetovi Osmana*, u kojoj je iznio tezu da je tema tursko-turskoga sukoba u Gundulićevu epu nadahnuta onodobnom dubrovačkom stvarnošću. Farsalska epizoda s gađenjem govori o građanskom ratu, a nije to jedino takvo mjesto u epu. Da bi se vidjelo koliko je Kravara teza o "ravnini od Farsalje" autonomna, u širokim se potezima rekonstruira stanje u književnopovijesnoj i historiografskoj disciplini od sredine 1970-ih do početka 1990-ih. Raščlamba dovodi do zaključka da se u jednom trenutku – u objema disciplinama – rodila zamisao o *Osmanu* kao metaforičkom korelatu dubrovačke stvarnosti prvih desetljeća XVII. stoljeća. Od 2000-ih godina historiografija se u istraživanju Velike zavjere poziva na književna istraživanja Zorana Kravara, što je potvrdilo da njegovi prijedlozi nisu (ostali) tek pretpostavka.

Ključne riječi: Zoran Kravar, Ivan Gundulić, *Osman*, Farsal, barok

39

Je li književna historiografija pripovjedna književnost drugog stupnja ili je književnost vrsta predznanstvene historiografije? (Kravar 2008: 678)

I.

Ne hvalim se bliskošću sa Zoranom Kravarom (1948–2013), a ne smijem reći ni da smo bili prijatelji. Premda mi nije predavao, zauvijek ću ga zvati *profesorom* jer mi to – svojim knjigama – zaista jest. Kad sam pohađao treći razred osnovne škole, tiskana je njegova prva knjiga *Studije o hrvatskom književnom baroku*, a četiri godine prije nego što sam upisao studij, objavljena mu je knjiga *Barokni opis*. Obje sam pročitao kao student, prvu s većim, drugu s manjim naporom, a sve do

ovih godina pamtim definiciju opisa koju je postavio u spomenutoj knjizi, kao što pamtim – i koristim – podjelu opisa na temelju tematske jezgre. Upoznao sam ga u svibnju 1995. na simpoziju Dani Hvarskoga kazališta, na koji ću odlaziti sljedećih četrnaest godina. Hvar mi je omogućio da slušam Kravarove nastupe, da se s njim koji put prošetam ili podijelim prostor za stolom. Bio je jedan od četvorice zagrebačkih profesora zbog kojih sam svakom referatu pristupao ozbiljno, s tremom ga izlagao i s tremom očekivao hoće li Kravar, Nikola Batušić (1938–2010), Dunja Fališevac ili Pavao Pavličić imati kakav komentar. Na Hvaru sam 1995. upoznao Nevenku Bezić Božanić (1927–2012), zahvaljujući kojoj sam prvu ozbiljnu knjigu književnopovijesnih studija *Od svita odmetnici* objavio 1997. u splitskom Književnom krugu. Recenzenti su bili Kravar i Pavličić. Recenzentski se Kravar još samo jednom potpisao na neki moj rad – 2003. ocijenio je knjižicu o Ivanu Velikanoviću (1723–1803). Konačno, javno predstavljanje *Od svita odmetnika* održano je u Palači Milesi u Splitu 24. travnja 1998. Moderirala ga je gospođa Nevenka, promovirali Kravar i Julijana Matanović. Jednom prigodom u svom mi je zagrebačkom kabinetu – bez posvete i potpisa – poklonio knjigu *Das Barock in der kroatischen Literatur*, dodajući da će u mojim rukama biti od koristi. Umro je iste godine kad i moj otac. Toliko o emocionalnoj geografiji.

40

Budući da je Zoran Kravar originalno pridonio mnogim temama – barok, versifikacija, antimodernizam, libreto, *high fantasy* – da među svim književnim povjesničarima druge polovice XX. stoljeća ima najčistiji diskurs, da je uopće – slikovito kazano – čudesno intelektualno postrojen da jednostavno niste sposobni razumjeti kako jedno takvo znanje može samo tako nestati, zbog svega navedenog treba se osmjeliti pa nešto kazati. Temu sam potražio u našim odvojenim hvarskim razgovorima. “Makar, vrijedilo bi se još jednom pozabaviti farsalskom epizodom”, rečenica je koju je Kravar izgovorio možda 2000. godine, objašnjavajući mi da se više ne namjerava baviti Gundulićevim *Osmanom* iako mu se čini da bi imao još štogod reći o pjesnikovim predožbama o slavenskim narodima, recimo, o negativnoj percepciji Moškova, to mu je bilo zanimljivo.¹ Tada sam njegov govor samo slušao, jer u pamćenju nisam mogao ama baš ništa iščeprkati, a da bi bilo vezano uz “farsalsku epizodu”. Ni opće znanje nije mi dopiralo do Farsala. Tako možda nije uvijek, ali tako je bilo tada i tako je bilo sa mnom: u razgovore s Kravarom upuštao sam se sa sviješću o vlastitoj inferiornosti, ali sa žudnjom da iz njih nešto naučim.

Što je, dakle, farsalska epizoda? Vezana je uz Osmanova poklisara Kazlar-agu, kojemu je, nakon savjetovanja u drugom pjevanju – gdje hadum od saraja mladom

¹ O tome kratko u radu *Svjetovi Osmana* (1993: 109, bilješka 10). Svi citati navedeni su prema tom izdanju.

sultanu preporučuje da sklopi mir s Poljacima – povjerena zadaća traženja *svijetlijeih djevojčica*, potencijalnih carskih supruga. Kazlar-aga nastupa u sedmom pjevanju: da fabula ne bi dosadila linearnim nabranjem grčkih gradova koje Kazlar-aga obilazi (Troja, Hios, Atena, Arg, Sparta, Teba, Korint, Mikenatd.), pjesnik naraciju prekida refleksijama o prolaznosti, plačevima roditelja otetih djevojaka, apostrofama nestalnosti, oholosti, bjegućeg vremena, pripovijestima o Leandru, Zeusu ili Marku Antoniju, uopće, povijest Grčke Gunduliću je potaman za govor o *kolu od sreće*:

Tako sreća svim puziva
u promjeni vječnihjeh doba
promjenivat sved uživa
roba u kraļa, kraļa u roba. (VII, 197–200)²

Prije nego što se uputi u rašku zemlju, gdje u Smederevu živi lijepa Sunčanica, Kazlar-aga put završava u Farsalu, gradu u Tesaliji. To će ga mjesto podsjetiti na rimski građanski rat, koji je predvodio Gaj Julije Cezar (100. g. pr. Kr. – 44. g. pr. Kr.): 48. godine prije Krista, “na ravnini od Farsalje”, Cezar je potukao senatsku vojsku i njezina vođu Gneja Pompeja Velikoga (106. g. pr. Kr. – 48. g. pr. Kr.), preko kojega je rimska aristokracija nastojala spriječiti Cezarovu prevlast. Bježeći u Egipat, Pompej je ubijen. Cezar je zavladao kao apsolutni monarh, njegova pobjeda u ratu označila je kraj republike i početak monarhije. O sukobu Gundulić pjeva nadahnuto, a završava poantom s karakterističnim uzdahom:

Ali crnac, kô sve prođe
grčke strane bliže i dalje,
uputi se prešno i dođe
na ravnine od Farsalje,

gdi u vremena negda stara
boj veliki oni posta
od Pompea do Čezara,
svemu svijetu štetan dosta.

Velikoga ovdi Rima
vijeće i Istok vas ujedno
carstvu od svijeta među nima
učiniše grlo jedno,

² Körbler i Rešetar 1938: 437. Svi navodi iz Gundulićeva epa doneseni su prema tom izdanju.

da slobodi rodna grada
silni Čezar glavu odsiječe,
ki tu s pucim od Zapada
na domaći boj isteče.

Ovdi pobjeni i dobiti
Rimljani oni slavni biše
ki narode sve na sviti
i pobiše i dobiše.

Ńih sloboda š ņih poginu;
i to nesklad hudi uzroči,
kad zet svekru, otac sinu
a brat bratu protiv skoči.

Ńima nijedna vlas pod nebi
vik ne može doći vrha:
oni od raspa sami sebi
početak su bili i svrha.

Tako davni dub, ki žile
utvrdi odvik sred planina,
krepak stoji na sve sile
plasih vjetâr, zlih godina;

usred ņega ali kade
malahan se crv zavrže,
podgrize ga i, da pade,
tegota ista svâ ga vrže.

Ah, da je proklet tko zameće
u rodnomu nemir gradu
i domaće vriježi smeće
u zavadi i neskladu. (VII, 349–388)

Rasprava *Svjetovi Osmana* najprije je objavljena 1991. godine u prvom broju časopisa *Dubrovnik* (101–123), a 1993. ušla je u Kravarovu knjigu *Nakon godine MDC*. Tada, potkraj 1980-ih pala je četiristota obljetnica Gundulićeva rođenja. Nije ona samo obilježavana prigodnim simpozijским manifestacijama, nego je – ponešto načelno kazano – došla kao vrhunac proučavanja baroka koje se u

hrvatskoj akademskoj zajednici otvorilo početkom 1970-ih. Iza Kravara su već bile *Studije o hrvatskom književnom baroku* i *Barokni opis*, iza Pavličića *Rasprave o hrvatskoj baroknoj književnosti*, iza Dunje Fališevac knjiga *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*. Upravo početkom devetog desetljeća XX. stoljeća Pavličić je objavio tri rada – *Dopjevi Osmana*, *Dva dvoboja u Osmanu* i *Kozmološki aspekti Osmana* – Dunja Fališevac rad *Kompozicija i epski svijet Osmana*, a Kravar *Svjetove Osmana*.

Važnost Kravarova rada za hrvatsku književnu povijest XX. stoljeća, napose za osmanologiju, jedva je potrebno objašnjavati.³ Način na koji raspravlja o temi, nepostojanju 14. i 15. pjevanja, uopće o epskoj kompoziciji nedosegljiv je, a utjecajan do danas. Ukratko ću iznijeti glavne teze: zamislivši ep u slijedu Tassove koncepcije o trima svjetovima, Gundulić je fabulu i likove raslojio u povijesni, viteško-romantični i eshatološki svijet. Zanimanje za politički aspekt Osmanova svrgnuća prevladalo je, tako da ep ne obrađuje kršćansko-turski sukob (tj. čini to u analepsama o Hoćimu), nego tursko-turski sukob. Uglavljen u tasovsku perspektivu, ep se kompozicijski disbalansirao, odnos među trima tematskim svjetovima se poremetio: romantični se svijet povijesnom suviše približio i doveo u opasnost njegovu autentičnost, a eshatološki svijet odveć se udaljio. "Štoviše" – tvrdi Kravar – "smatram da je njegovo širenje romantičnim i eshatološkim epizodama bilo nasilan, nedovoljno obrazložen čin te da je urodilo sudbonosnim posljedicama. Najvidljivija od tih posljedica jest rupa u središnjem dijelu *Osmana*, nepostojanje dvaju njegovih pjevanja" (107).⁴

Nadalje, pozabavio se Kravar pitanjem: zbog čega je Gundulić pisao ep kakav je pisao? Jer, *Osman* u mnogočemu iznevjerava prikladne epske tradicije: glavni junak nije kršćanin, nema misiju, nije u dosluhu s božanskim silama, događaji nisu optimalno distancirani od ondašnjeg doba. Tasovska matrica nije mogla nadoknaditi namjeru da usred Dubrovnika nastane ep kakav nikad ne bismo očekivali,

³ Antun Pavešković piše ovako: "Zoran Kravar ponudio je najnoviju i najuvjerljiviju tezu. Moglo bi je srušiti samo čudo, tj. pronalazak dvaju izgubljenih pjevanja. No, čak da se to i dogodi, ostali bi utemeljeni Kravarovi argumenti o poetološkoj zastarjelosti koncepcije koja je i kriva za kompozicijske lomove spjeva, a eventualno pronađeni dijelovi teško bi mogli funkcionirati kao uspješna razrješnica problema koji pjesničkom postupku nameće želja da se, u promijenjenim okolnostima, slijedi tasovska koncepcija" (2004: 102).

⁴ Kako to i sâm na jednom mjestu navodi, Kravara je na kompozicijsku rašelambu triju svjetova potakla misao Antuna Barca (1894–1955), koji je, među ostalim, pisao i o praznini u epu. Tvrdi da Osman nije "hladan i blijed produkt mašte i mozga", nego da je riječ o punom, životnom, psihološki valjano ocrtanom liku, Barac je zaključio da je Gundulić u problem stigao preplećući heterogene elemente: "Praznine koja je tako nastala nije mogao da popuni nikada jer je umro prije negoli je dospio da nađe rješenje koje bi nekako moglo biti izmir između romantike i realizma, između fantazije i psihologije" (1968: 50).

nije mogla – premda je htjela – fabulu ideologizirati i pretvoriti je u univerzalni sukob dobra i zla, a nije ju mogla ni osladiti pričama o ženama ratnicama, jer one fiktivnošću i literarnošću mogu samo nagristi autentičnu pripovijest o sultanu koji je stradao od ruke Sultanije i njezina zeta Dauta tijekom pučističke hajke. Premda se Gundulić u refleksivnim dijelovima epa trsio (po)kazati da je Osmanovo stradanje primjer prekretnice oholosti, grijeha osobito Bogu mrskoga, kažnjen je izvan teološkog razumijevanja oholosti. Refleksije su jedno, a fabula pripovijeda drugo: ako turski sultan jest utjelovljenje nečega, onda je to autokracija, a baš ga je ta osobina dovela pod noge anonimnog roba.⁵ Ujedno kazano: ništa u Osmanovoj sudbini nije pitanje ontološkog autoriteta, nego Sultanijine volje za moć.⁶ Premda Gundulić u dvadesetom pjevanju apostrofira Osmana ("Ah, gdje ti su, care Osmane, bojni koži...", XX/57) i lamentira o promjenjivosti sreće, premda se izravno obraća čitateljima:

Naučite, ljudi oholi
ki živete bez pripasti,
da nije tvrde krepke toli
ka ne može časom pasti.

44

I ako ovo nosi vrime
carom kijeh svak klaña i štuje,
što čekate vi kijeh ime
na svijetu se jedva čuje? (XX, 93–100)

sve ostaje na retoričkoj razini, a u fabuli je drukčije. Jer, da je tako kako se reflektira, otvorilo bi se pitanje je li Mustafina majka – za koju Dilaver pronicljivo tvrdi: "noj su u noj sva uzdanja: / ona noj je bog i duša" (II, s. 183–184) – instrument u Božjoj ruci,⁷ je li to Daut, pa konačno i anonimni crnac koji Osmana uguši svilenim gajtanom? Pokazuje li se Bog zaista tako i kažnjava na takav način? Kravar na ta i slična pitanja odgovara: Gundulić je obuzet "povijesno-faktičnom stranom

⁵ Tu je misao Zoran Kravar našao u istraživanjima njemačkoga slavista Hansa Rothea (1928–2021), od 1994. dopisnog člana HAZU-a. Riječ je o radu "O žanru Gundulićeva 'Osmana'" (1983: 67–78). Tematski broj časopisa *Dometi* posvećen je baroku, a dio pod naslovom "Hrvatski barok u studijama njemačkih slavista" priredio je Kravar.

⁶ Nepoznati recenzent upozorio me je na sljedeće: sinovi sultana Mehmeda III. (1566–1603) – Osmanov otac Ahmed I. (1590–1617) i Osmanov stric Mustafa I. († 1639) – bili su polubraća: sultanija Handan bila je Ahmedova majka, a sultanija Halime Mustafina. Mustafina majka (Sultanija) – kako je imenuje Gundulić u epu – nije po krvnoj liniji Osmanova baka.

⁷ Analizu toga lika obavio je Rafo Bogišić (1968: 305–325).

Osmanova pada i okolnih događaja”, odnosno – što je ključno za ovaj prilog – “Gundulićevu usredotočenost na povijesno u određenoj su mjeri determinirali i politički ili ideološki interesi dubrovačkoga gornjeg sloja, dubrovački državni *ratio*” (121–122).

Farsalska epizoda govori o građanskom ratu, a maloprije navedeni stihovi VII, 349–388 njezin su “lijep metaforički paralelizam” (123). Upravo u farsalskim stihovima Kravar nalazi uporište za važan argument koji podupire zalaganje za tumačenje epa u perspektivi tursko-turskoga sukoba i Gundulićeve usredotočenosti na faktičnost fabule, zbog čega je – u nekom trenutku – *žrtvovao* gotovo polovicu napisanog teksta:

Patos tih stihova, potcrtan uzdahom “ah”, navodi na slutnju da Gundulić, podsjećajući na Farsal g. 48. pr. Kr., nema na pameti samo Carigrad g. 1622. Vrlo je vjerojatno da iza naglašeno emotivnoga izjašnjenja stoji i njegov vlastiti, točnije, staleški strah od “domaćih smeća”, kojih se dubrovačka aristokracija uistinu trajno pribojavala, suzbijajući njihovu opasnost strogim zakonima i drakonskim kaznanim mjerama. (123)

Doista, kad se tako razumije fabula, izbjegavaju se mnoge nejasnoće i dvojbenosti, raskorak između onoga o čemu reflektira pjesnik (Osman kao utjelovljenje kršćanskoga grijeha oholosti) i o čemu pripovijeda priča (Osman kao žrtva samovolje koju je pothranila politička ambicija Sultaniye i Dauta). To da je Gundulić izabrao neepsku temu i aranžirao je prema zakonima epske poetike dobiva potpuni smisao. Sudbina sultana Osmana trebala je biti pouka i *exemplum* dubrovačkoj eliti, ukratko: nema strašnijeg rata do građanskog, nema goreg neprijatelja od onog koji dolazi iznutra.

Kad se osvrće na “ravninu od Farsalje”, Kravar kaže da temu građanskog rata Gundulić rado eksploatira. Ipak, drugih primjera nije naveo. Učinit ću to ovdje, neka to bude i najoriginalniji prilog ovom na tuđoj misli utemeljenom tekstu. I dok je u sedmom pjevanju kletva izrečena u refleksiji vezanoj uz Kazlar-agino putovanje, svaka daljnja tematizacija tog ideologema bit će dio nečijeg monologa. Najprije identičnu misao nalazimo u Ali-pašinu monologu. Ovakav joj je kontekst: nakon duga putovanja – u desetom pjevanju – Ali-paša stiže u Varšavu, prolazi kroz spektakularna gradska vrata ukrašena kipovima poljskih junaka i susreće se s knezom Zborovskim u maloj vijećnici. U srednjoj vijećnici – u jedanaestom pjevanju – Ali-paša promatra šest goblena na kojima su prikazane pojedine faze pripreme za Hoćimsku bitku i sama bitka, konačno, na posljednjem goblenu ugleda sebe kako kukavički bježi. Posramljen, prelazi u veliku vijećnicu, gdje ga

čekaju Vladislav i kraljevsko vijeće. Pred njima održi govor u kojemu objasni zašto je važno sklopiti mir.⁸ Poantira ovako:

Zato, o kruno koj je sriću
nad svijem krunam Višni podô,
i ti, o slavni kraljeviću,
i vi ostala sva gospodo,

ako unaprijed boj sioni
od koristi nije nikomu,
danu od raspa, najliše oni
ki se čini na svom domu. (XI, 789–796)

Izbijanje otvorenog nezadovoljstva janjičara i spahoglana tematizira se u šesnaestom pjevanju. Vijest da Osman namjerava posjeći staru, a skupiti novu vojsku stigla je među njih tajnim pismom poslanim iz saraja. Ali-aga pobunjenike uvjerava da je pobuna besmislena, emotivno među ostalim ističući:

46

Ni bi ustavit mogli uvice
sve me sile da mu ne dam
môm desnicom smrti prike,
na očiju da smrt gledam;

er tko rodni grad svoj ljublen
oslobodit ište i haje,
ili ubije ili je ubjen,
u jednakoj slavi ostaje. (XVI, 269–276)

U sedamnaestom pjevanju Osman, potaknut nemirima, saziva noćno vijeće. Veliki vezir Dilaver je, dakako, isključiv, smatra da janjičare treba posjeći, no Husain-paša drži da osveta neće donijeti ništa dobro, naprotiv: “Strah me, ako vlas tva prija / glavu lutoj zmiji plesati, / da ona huđa i otrovnija / kude na te ne obrati” (253–256). Sklon je tomu da se Osmanovi savjetnici predaju janjičarima (što ovi traže), jer savjetnici se lako zamijene, a vojska se teško stvara. Možda ne zvuči ekspresivno kao kletva izrečena na Farsalu, no Husain-paša je vehementno, gotovo gnomično sažeo temu unutarnjeg sukoba:

⁸ O tom dobro sročenom govoru sudi Franjo Marković (1845–1914): “Najprije laska, pak prieti, pak opet laska drugačije, podbadajuć lukavo kršćane na kršćane; to je posve prema Turčinu Alipaši, a i fatalizam je turski iztaknut (strof. 143, kako ono Osmanov u I, 27, 28)” (1879: 155).

Tim domaćih smeća u bijesu
čuvajmo se kô od zla prika,
er kad naši na nas nijesu,
ne bojmo se zdvora vika. (XVII, 373–376)

Konačno, u dvadesetom pjevanju misao o razornosti unutarnjeg sukoba artikulira sâm Osman. Riječ je o sultanovim posljednjim trenucima: Mustafa je ponovno na prijestolju, na mjestima vezirā i poglavnikā novi su ljudi, na čelu s Dautom, gologlavog i u sirotinjskom haljetku Osmana povlače na ostarjelom konju, pred njim nose Husainovu i Dilaverovu glavu nabijenu na koplja, uskoro će Daut narediti da se “ovi pas zadavi”. Nakon što pripovjedač sliku prekine refleksijom o kolu od sreće, pa apostrofira čitatelja i upozori ga što mu se može dogoditi (ako se to događa “carom kijek svak klanja i štuje”), započinje Osmanova tužaljka duga sto sedamdeset stihova. Kao i dotad, mladom sultanu nije jasno zašto mu se uzima *carstvo*. Riječi koje izgovara odjekuju farsalskom jekom:

I za ljubav koju ukaza
carstvo moje puku milom
s prijetnom smrtna, joh, poraza
carstvo mi se grabi silom, –

ne, ne od vrljeh protivnika,
s kijem vojujuć imah gđrū,
negli od istijeh mojijeh bojnika,
od mē straže u mom dvoru! (XX, 149–156)

47

II.

U šestom poglavlju rada *Svjetovi Osmana* nema mnogo bilježaka, a i one koje prate osnovni tekst ne upućuju na kakav historiografski ili drugi izvor o farsalskoj – i njoj sličnima – epizodi kao ključu za čitanje *Osmana* u perspektivi povijesnih aktualija Dubrovačke Republike. Pitanje glasi: je li riječ o Kravarovoj plodonoj i inovativnoj razradiavnog zapažanja Franje Markovića⁹ ili je nadahnuće

⁹ Premda o spomenutoj temi nije znao ništa, Marković intuitivno zaključuje da je Gundulić stihove kojima poetira refleksiju o Farsalu napisao “jamačno imajuć na umu svoj Dubrovnik” (*ibid.*: 120).

za tezu našao drugdje? Pokušat ću ukratko – onako kako razumijem i koliko sam se uspio uputiti u navedenu problematiku – opisati književnopovijesni i historiografski kontekst od sredine 1970-ih do početka 1990-ih. Rekao bih, naime, da ideja *Osmana* kao alegorije dubrovačkih unutarnjih sukoba – u doba kad nastaje Kravarov rad – dolazi iz dvaju smjerova, koji se međutim ne dodiruju.

Kad je o književnoj povijesti riječ, o politici kao temi carigradskog dijela epa sredinom 1970-ih pisala je poljska slavistica Joanna Rapacka (1939–2000) u knjizi "*Osman*" Ivana Gundulicia: *bunt świata przedstawionego* (*Osman Ivana Gundulicia: bunt predstavljenog svijeta*), a početkom 1990-ih Dunja Fališevac. Pronicljiva zapažanja Joanne Rapacke do danas pripadaju vrsnijim stranicama posvećenim *Osmanu*. Analizirajući carigradsku dionicu epa i njegov temeljni konflikt (*Osman vs. pobunjenici*), utvrdit će da pokretačku silu čini bezimena gomila (što je suprotno epskim konvencijama) koju će Osman podcjenjivati do kraja jednostavno zato što je uvjeren u carsku instituciju kao nedodirljiv i bezuvjetan autoritet. U takvom svijetu – razmišlja Rapacka – "kolo od sreće" neumoljivo se okreće, no njegov pokretač nije ni Bog ni slijepi fatum, već povijesni mehanizam. Premda nije historiograf niti se njezina interpretacija podupirala dosezima te discipline, Rapacka je te 1975. zastupala moderno stajalište, koje je poslije podržao Kravar:

Sva se pripovjedačeva predana pažnja upravlja na unutrašnji problem, na bratoubilački rat. Tom fascinacijom mehanizmom pobune i tim stavom o neprikosnovenoj svetosti legalne vlasti kao osnovnim moralnim načelom dubrovački građanin zaklanja kršćanina i slavenskog patriota. Sultanova se tragedija vidi s dubrovačke aristokratske točke gledišta, Osmanovo stajalište izražava političko-moralno stajalište onog društvenog sloja s kojim se pjesnik u potpunosti solidarizirao u alegoričnoj *Dubravci* i koji se smatrao jedinim nosiocem dubrovačke državotvorne ideje, zabrinut za vlastitu sudbinu i za sudbinu iznutra ugrožene Republike, živo se sjećajući nedavne lastovske pobune, s društvenim slojem koji je sve više slabio, koji je sve češće unutrašnjem neprijatelju mogao suprotstaviti samo ustavno pravo: zakonitost vršenja vlasti. (Rapacka 1979: 80)

Poznajući dobro Rapackin rad, Dunja Fališevac će perspektivu donekle uopćiti: povlačenje eshatologije i ulazak političkih sadržaja u ep razumije kao novovjekovnu promjenu, a ne kao posljedicu – kako je istaknuo Kravar – "dubrovačkoga državnog *ratia*":

Politika, naime, u 17. stoljeću postaje komplementarna teologiji, razvijajući se kao samostalno područje jer političku autonomiju čovjeka tumači kao njegovo prirodno pravo. [...] Za razliku od nerazumne svjetine, na Osmanovoj je strani

razum, razboritost. Tako su i u Gundulićev spjev doprle neke ideje političkih koncepcija 17. stoljeća: pojam *prudētia*, naime, poznat još od Cicerona, ali tek s Machiavellijem određen kao deciderano ovostran, taj pojam – s naglaskom na moralnoj autonomiji – suprotstavljen je u novovjekovlju pojmu *pietas* kao tradicionalnom kršćanskom postulat, te je postao temeljem nove, emancipirane etike i nauke o životu. U carigradskim događajima – iz vizure historiografske svijesti koja oblikuje ep – kršćanskom nauku više nema mjesta, iako mu pripovjedač to mjesto nastoji izboriti na završetku samog spjeva. Naglašena političnost i politiziranost epskih događaja, izrazito svjetovni karakter epske radnje, ovostranost u kojoj ne sudjeluje ni pakao ni nebo – to su temeljne odrednice carigradskog epskog svijeta. (1997: 155, 157)

U historiografiji je situacija – koliko razumijem – sljedeća: godine 1952. objavio je Dragoljub Pavlović (1903–1966) rad *O krizi vlasteoskog staleža u Dubrovniku XVII veka*, u kojemu je iznio tezu o ekonomskom i biološkom propadanju vlastele koncem XVI. i početkom XVII. stoljeća, uz istodobno jačanje građanskog staleža, osobito u trgovini, kojom se vlastela sve manje bavila. Pritom se osobito oslanjao na odluke Velikoga vijeća koje je raspravljalo o mjerama sprečavanja slabljenja patricijata (1646, 1658, 1666, 1667). Kao jednu od učinkovitijih mjera Senat je – uz mnogo otpora – predlagao primanje uglednih građanskih obitelji u krug vlastele: 1666. agregirana vlastela postale su obitelji Vlahi Mihova Boždarevića i Miha Sorkočević-Boaljevića, a 30. srpnja 1667. – tri mjeseca nakon Velike *trēsnje* – obitelji Nikole Boždarevića, Jakova Natalića, Miha Zlatarića i Ivana Klasića.

Dvadeset tri godine poslije reagirao je Zdenko Zlatar (tada profesor na University of Illinois, Chicago), smatrajući da Pavlovićeve teze nisu točne; vlastela nije digla ruke od trgovine, nije ekonomski oslabjela, nije drastično brojčano umanjena:

That means that the patriciate had 2/3 of its estimated and documented liquid assets circulating in trading activities between Sofia, Skopje, Belgrade, Sarajevo and Dubrovnik on one side, and Ancona, Venice and Messina on the other, while only 1/3 was locked in Italian banks. [...] As such large bank deposits are not indication of the patriciate's transformation from productive merchants to passive rentiers – just the opposite: they prove the economic well-being of both patricians and commoners. (1975: 116–117)

To znači da su dvije trećine procijenjenih i dokumentiranih likvidnih sredstava patricijata cirkulirale putem trgovine između Sofije, Skopja, Beograda, Sarajeva i Dubrovnika s jedne strane te Ancone, Venecije i Messine s druge, a samo je jedna

trećina bila vezana u talijanskim bankama. [...] U tom smislu, veliki depoziti nisu pokazatelji preobrazbe patricijata iz produktivnih trgovaca u pasivne rentijere (najmodavce) – naprotiv: oni dokazuju ekonomsko blagostanje i patricija i pučana.¹⁰

Osporivši Pavlovićevu argumentaciju, Zlatar je iznio tezu o Velikoj zavjeri iz 1611–1612, stvarnom razlogu slabljenja patricijata na razmeđu stoljećā: "It was this Great Conspiracy that first revealed to me the existence of and clash between the pro-Turkish and the anti-Turkish factions that made up the conflict in early 17th-century Dubrovnik" ("Velika zavjera mi je prva ukazala na postojanje i nesuglasice između proturskih i antiturskih frakcija koje su pridonijele sukobu početkom 17. stoljeća u Dubrovniku"; *ibid.*: 129).¹¹ Ta su istraživanja potom dramatično utjecala na Zlatarovo razumijevanje Gundulićevih djela, ponajprije *Dubravke*:

Zašto je ovaj sukob važan za Gundulića i posebno njegovu *Dubravku*? Već davno se zna da je Dubrovnik kao i Venecija bio tip mediteranske komune u kojoj je patricijat predstavljao ne samo političku već i kulturnu hegemoniju (u Gramscijevu smislu). Prema tome kultura renesansnog i baroknog Dubrovnika bila je izrazito *aristokratskog tipa*. Stoga i književna aktivnost Gundulićeva vremena bila je zadojena aristokratskim duhom. No to ne znači da nije bilo književnika koji nisu bili članovi vlastele, ali i oni su morali zaodjenuti svoja djela u aristokratsko ruho. Svi su književni kritičari tvrdili da Gundulić nije ni u jednom djelu dao svoj sud o svakako najvažnijem političkom događaju i najtežoj krizi kroz koju je prošao njegov Grad za vrijeme pjesnikova života, naime o "Velikoj Zavjeri". To je istina točno, ali to u biti nije sve, jer je *Dubravka* kao djelo jedan komentar na upravo tu podjelu i sukob vlastele u Dubrovniku ranog XVII. stoljeća. [...] Ni Gunduliću ni njegovim sugrađanima nije drugi pojam Slobode osim aristokratskog bio poznat. Prema tome Gundulić je napisao *Dubravku* ne da bi pobio pretenzije dubrovačke srednje klase, već da bi osudio rascjep unutar njegove vlastite vladajuće klase, odnosno patricijata. [...] *Dubravka* je prema tome alegorija Ljubavi, ili preciznije, alegorija Gubitka i Povratka Ljubavi. Gubitak Ljubavi dovodi do Gubitka Sloge i Gubitka Jedinstva. Gubitak Jedinstva dovodi neminovno do Gubitka Slobode, a da bi se Sloboda očuvala potrebna je Sloga, Jedinstvo i Ljubav. Takva se Sloga, Jedinstvo i Ljubav mogu u Dubravi, tj. u Dubrovniku, najbolje očuvati vlašću

¹⁰ Prevela Ljubica Matek.

¹¹ O Velikoj zavjeri osobito na str. 123–130. O Velikoj zavjeri Zlatar je napisao dramu *Dubrovačka appassionata* (2018: 7–144).

"najboljih", tj. aristokracijom [*aristokrateia*]. Gundulićeva je *Dubravka* na taj način i veliki panegirik aristokraciji. (1991: 142–143, 147–148)¹²

U doba kad se Zoran Kravar, Pavao Pavličić i Dunja Fališevac zanimaju hrvatskim književnim barokom, napose Gundulićem, istodobno – recimo potkraj 1970-ih – na drugom kraju svijeta Zdenko Zlatar, predavač na Odsjeku za povijest Univerziteta u Sydneyu, obavlja opsežna statistička istraživanja historiografskih izvora, zanimajući se ponajprije udjelom vlastele u investicijskoj trgovini i pitanjem odnosa moći (državničke) i kapitala pojedinog roda, *casate* ili pojedinca.¹³ Analize su pokazale da su uvijek neki rodovi bili bogatiji, a neki politički utjecajni, tj. da su u visokim institucijama vlasti (knez, Malo vijeće, Senat, Čuvari pravde) neki bili zastupljeni više nego što bi odgovaralo njihovu bogatstvu, i obratno. Ne mogu znati, nego ovako s daljine procjenjujem da je u okviru istraživanja 1980-ih Zlatar Veliku zavjeru proglasio "najtežim razdorom unutar dubrovačke klase tijekom njezine 500-godišnje vladavine Dubrovnikom" (*ibid.*: 142), podupirući se pritom Gundulićevim djelima kao sekundarnim historiografskim izvorima o toj temi. O svemu tome u hrvatskoj se akademskoj zajednici moglo čuti 1991, iste godine kad su prvi put tiskani Kravarovi *Svjetovi Osmana*. Uz njih je tada, naime, objavljen Zlatarov rad *Božanstvena komedija Ivana Gundulića: nova interpretacija pjesnikove razvojne linije*.

Kako je rečeno, potkraj 1980-ih i početkom 1990-ih troje najvažnijih hrvatskih barokista već je o *Osmanu* reklo što je imalo, a rekao je i Zlatar. Među njima nema recepcije i ne dijele zajednički prostor, književnopovijesna i historiografska istraživanja se ne dodiruju, iako im je predmet zanimanja isti, jedni su drugima nepoznati, pa si ne mogu biti nadahnuće ili konkurentna misao. To me dovodi do zaključka da Zlatarove interpretacije – zbog istodobnosti nastanka – nisu u spomenuto doba mogle zaživjeti među hrvatskim književnim povjesničarima, odnosno – to je važno istaknuti – skretanje interpretacije *Osmana* u historiografskom smjeru Zoran Kravar obavio je onkraj uvida u Zlatarovo tumačenje. Artikulirana 1991, Krararova će – kao i Zlatarova – pretpostavka pričekati još neko vrijeme, možda manje od desetljeća. Naime, istraživanje geneze i implikacija rodovskog raskola i diferencijacije dubrovačke vlastele na salamankeze i sorboneze

¹² Istu tezu iznosi i u radu *Dubrovnik Dživa Gundulića: problem Dubravke* (2015: osobito str. 7–15). Kadšto je vrlo izričit: "Gundulićeva je *Dubravka* na taj način velik panegirik aristokraciji" (*ibid.*: 11); "Ne: on je *Dubravkom* ispisao politički skandal" (*ibid.*: 13); "*Dubravka* je jedan veliki *cri de coeur* [vapaj iz srca] pjesnikov da se premosti razdor i da Gundulići ostvare svoju davnašnju želju da budu *primus inter pares*" [prvi među jednakima] (*ibid.*: 14).

¹³ Pročitao sam nešto od tih Zlatarovih radova: 1976: 103–118; 2002: 147–168; 2013: 5–41.

tek će 2000-ih u sustavnim istraživanjima Stjepana Ćosića i – osobito – Nenada Vekarića (1955–2018) dobiti zgusnutu artikulaciju,¹⁴ a oni će afirmirati Zlatarove i Kravarove teze.¹⁵

Da – slikovito kazano – interpretacijski ključ *Osmana* treba tražiti u refleksijama o pogubnosti građanske nesloge, podupro je Zlatar–Ćosić–Vekarićev narativ o Velikoj zavjeri.¹⁶ Uzroci staleškoga rascjepa bili su isprva obiteljski, a treba ih tražiti u ubojstvu pedesetogodišnjega Frana Franova Gundulića (r. oko 1539) koje je 1589. – godine u kojoj se pjesnik Gundulić rodio – u crkvi Svetoga Križa u Gružu izvršio tridesetčetverogodišnji Marin Andrijin Bobaljević (oko 1555–1605),¹⁷ dvostruki ubojica, prognanik, pjesnik i mecena *Kraljevstva Slavena* (Pesaro, 1601) Mavra Orbinija (oko 1550–1610). Premda je urotnika bilo i prije,¹⁸ "sve do 17. stoljeća staleško jedinstvo patricijata nije bilo ozbiljnije narušeno, a odlučivanje u vijećima obilježavao je visok stupanj suglasnosti" (Ćosić i Vekarić 2001: 308). Nakon ubojstva sukob se širi među skupinama obitelji: s jedne strane sorbonezi ili Čuvari poretka (Gundulići, Basiljevići, Getaldiji, Bunići), s druge protuosmanski raspoloženi salamankezi (Bobaljevići, Rastići, Đurđevići, Menčetići, Lukarevići, Črijevići). Rodovski rascjep kulminira u doba Velike zavjere, kad je nekoliko dubrovačkih plemića pokušalo uvući Republiku u sukob s Osmanlijama.

Ukratko: tridesetjednogodišnji Jakov Ivanov Rastić (r. oko 1578) i tridesetčetverogodišnji Jakov Marinov Đurđević (r. oko 1575) – uz pomoć tridesetjednogodišnjeg Marina Andrijina Rastića (r. oko 1578) i tridesetogodišnjeg Sebastijana Nikolinova Menčetića (oko 1579–1647) – u travnju 1609. nasmrtno su pretukli Dominka Marinova Fačendu, koji prvoj dvojici predbacuje da su održavali vezu s njegovom suprugom, fatalnom Paulom Fačenda.¹⁹ Osuđeni su na dvadesetogodišnji izgon. U Torinu su se priključili protuosmanskom pokretu koji je inicirao savojski vojvoda Karlo Emanuel I. Veliki (1562–1630), a poslije mantovanski vojvoda Vincenzo I. Gonzaga (1587–1612), koji su za cilj imali osvajanje kršćanskih

¹⁴ Ćosić i Vekarić kažu: "Polazeći od Zlatarovih rezultata, *Zavjeru* smo u ovom radu analizirali kao začetak staleškog raskola" (2001: 309, bilješka 7).

¹⁵ Zanimljivo je da Slobodan Prosperov Novak ne spominje ni jednoga ni drugog (1999).

¹⁶ O Velikoj zavjeri podatke crpim iz sljedećih izvora: Ćosić i Vekarić 2001: 305–379; Ćosić i Vekarić 2005; Vekarić 2009.

¹⁷ U toj osobi Zlatar vidi utjelovljenoga Grdana (2015: 12).

¹⁸ Ukratko o urotama: Ćosić i Vekarić 2005: 14. O dosad nepoznatoj uroti piše Lovro Kunčević (2023: 79–121).

¹⁹ Sin Marina Vuchasija (nazvanog Facenda) i Marije Dominkove Alligretti, Dominko je s Paulom Marinovom Vickovom Stefani bračni ugovor sklopio 13. srpnja 1599. Nisu imali djece, a Paula je testament napisala 1625. Vlajkijeva genealogija antunina, Državni arhiv u Dubrovniku, HR-DADU-257, Obitelj Čingrija, kutija 2, broj 2A, f. 129v, 130r.

dijelova Osmanskog Carstva na jugoistočnom Balkanu. U kolovozu 1611. Rastić i Đurđević potajno stižu na područje Republike na jedrenjaku vojvode Gonzage, koji nosi oružje i streljivo za balkanske ustanike. Otkriveni su, uhićeni i utamničeni. Sudski proces započeo je 5. rujna 1611, što je "bio povod dugoročnom rascjepu među dubrovačkim patricijatom" (Ćosić i Vekarić 2005: 28).²⁰ Zatočenici su 11. listopada 1611. stavljeni na muke, no nisu priznali izdaju. Mjesec dana poslije, 10. studenoga, potvrđena im je krivnja, ali vijećnici se nisu mogli složiti da ih se smrtno kazni, salamankezi su bili protiv, sorbonezi za; u konačnici omjer glasova bio je izjednačen 20 : 20. Rastić i Đurđević osuđeni su na doživotno uzništvo i zazidani u morsku tamnicu Kneževa dvora. Dana 23. veljače 1612. zatvorenici su pobjegli, a 4. ožujka 1612. proglašeni su veleizdajnicima: Marin Rastić, Jakov Rastić i Jakov Đurđević prekriveni su u *Specchiju* Velikog vijeća. Vrhunac raskola treba staviti u trenutak kad se podijeljena vlastela ne može dogovoriti oko smrtne kazne. Obiteljski i osobni interesi zauvijek su unijeli nered i nemir u dubrovačko *skupnovladanje*:

Rođaci urotnika uspijevaju izvršiti obrat. Umjesto smrtne presude, osuđeni "protuosmanski" orijentirani *zavjerenici* odnose političku pobjedu nad pragmatičnom strujom "čuvara Republike". Kazna im je prvo ublažena, a potom im je omogućen bijeg. Uslijedio je veliki razdor između rodbine osuđenika i njihovih tužitelja. Osuđenici postaju junaci, a tužitelji krvnici. Većina neutralnih postupno se priklanja junacima. Oko jezgre glavnih *zavjerenika* oblikuje se snažna rodovsko-politička struja, koja se do kraja definirala nakon agregacije novog plemstva (tzv. *salamankezi*). Ona je tijekom sljedećih stopedeset godina dominirala nad poraženom strujom (tzv. *sorbonezi*), kojoj se nakon agregacije priključilo i obezvriješeno "novo" plemstvo. (Ćosić i Vekarić 2005: 376–377)

Kako su bili pozicionirani Gundulići u doba Velike zavjere? Ćosić i Vekarić tvrde da je sam rod doživio rascjep: otac pjesnikov Frano (oko 1567–1624) i stric Toma (oko 1560–1624) bili su na strani Čuvara poretka, no na zavjereničkoj strani imali su rođaka Jeronima Franova Gundulića (oko 1559–1620). S druge pak strane, Zlatar je brojnim statističkim analizama pripadnika rodova na najvažnijim izbornim mjestima pokazao da su Gundulići – u vrijeme Zavjere i nakon nje – jak i utjecajan rod:

²⁰ Nadahnutu knjigu u slijedu modernih, protufaktualnih istraživanja, koja objašnjava stabilnost Republike od sredine XIV. stoljeća do 1667, napisao je Lovro Kunčević: *Vrijeme harmonije: o razlozima društvene i političke stabilnosti Dubrovačke Republike*.

Dubrovnik je za vrijeme života Dživa Gundulića prošao kroz svoju najveću krizu vlasti, "veliku zavjeru", i doživio više promjena na gospodarskom i kulturnom polju. U središtu svih tih promjena bila su vlastela, koja su uspjela održati tradicionalni, aristokratski tip vladavine u Gradu. U samom središtu vlasti bilo je članstvo Vijeća umoljenih, Senata. Kad su Gundulići uspostavili svoj primat u tom Vijeću, prvenstveno brojem vrhovnih funkcija, a ne po broju članova, oni su ostvarili svoju namjeru da se vrate na sam vrh vlasti što im je nedostajalo još od dvadesetih godina XVI. stoljeća. Tako su opet postali stožerom te vlasteoske vlasti u Dubrovniku. Tako je Grad postao opet Dubrovnik Gundulića. (2015: 63)

54

Gundulić je u Veliko vijeće primljen 28. svibnja 1608. i svakako je pratio raskol među patricijatom, premda se u dokumentima – vjerojatno zbog tek stečene punoljetnosti – ne spominje. U to doba piše *složenja* koja poslije, u posveti knjige *Pjesni pokornih kralja Davida* (Rim 1620), naziva "porodom od tmine". Samodopadno zapisuje da su se djela prikazivala "s velicijem slavami", ali da više ne namjerava pisati sličnu literaturu – dramske tekstove s mitološkom ljubavnom tematikom – nego bira "zrak od svjetlosti". To je mjesto posvete interpretacijski dvojbeno. S jedne strane Zdenko Zlatar razvija – za moj ukus suviše iskonstruiranu – tezu o konverziji kao principu "europske epske tradicije" (1991: 130) slijedom Augustinovih *Ispovijedi*, uzoritog primjera konverzije u osobitu smislu: "kao prijelaz duše iz stanja grešnosti u stanje pod milošću Božjom" (*ibid.*: 131), pretvaranje "bivšega grešnika" u "novoga čovjeka". Iz zamršene i na mahove nerazumljive Zlatarove metodologije dade se otprilike izvući ovo:

Smatram da je Ivan Gundulić prešao isti put konverzije kao i Augustin i Dante prije njega, te da njegova "duhovna autobiografija" ima svoju ekvivalentnu razvojnu liniju koja od odluke da promijeni dotadašnji način pisanja (u posveti *Pjesni[ma] pokornih[ma] kralja Davida*), tj. od Gundulićeve objave konverzije, preko stanja grešnosti (u *Suzama sina razmetnoga*), preko procesa čišćenja (u *Dubravci*) vodi do apoteoze Božje Milosti i vlasti u *Osmanu*. Ukratko rečeno, *Suze sina razmetnoga*, *Dubravka* i *Osman* predstavljaju Gundulićev Pakao, Čistilište i Raj kao tri osnovna stadija njegove razvojne linije nakon 1. listopada 1620. (*ibid.*: 134)

Na suprotnoj – meni prihvatljivijoj – poziciji smjestio se Pavao Pavličić koji objašnjava da sintagme "porod od tmine" / "zrak od svjetlosti" ne upućuju na kakvu korjenitu vjersku konverziju ni na Gundulićevo jamstvo da će obrađivati isključivo vjerske teme, nego na to da se odlučio za književnost koja je u društvenom smislu korisna i ima poruku (Pavličić 2006: 162–164).

Iako je Kravarova analiza *Osmana* eminentno književnopovijesna, interpretacija je u segmentu farsalske epizode gurnuta prema društvenim, historiografskim znanostima. Kravar je temi građanskoga rata posvetio šesto, završno poglavlje rada, predlažući da se do kraja neprovedena integracija triju tematskih svjetova, problem načelno poetički, dijelom protumači izvanknjiževno, dakle politički. Kravarova je teza da o carigradskim događajima Gundulić razmišlja kao vlastelin, u perspektivi "reda i mira u vlastitoj kući", odnosno da je ep s neepskom fabulom trebao profunkcionirati kao "metafora, kao egzemplum političke nepromišljenosti kakve se dubrovačka aristokracija pribojavala i *intra muros*" (122).²¹ U perspektivi Velike zavjere, koja od početka XVII. stoljeća određuje unutarnju političku dinamiku Republike, stihovi izrečeni na "ravnini od Farsalje" dobivaju osobit smisao. Husain-pašino upozorenje "er kad naši na nas nijesu, / ne bojmo se zdvora vika" zvuči kristalno jasno u perspektivi dubrovačkog *skupnovladanja* kojemu je u temelju stalež, a ne rod. Kad su se pojedini rodovi emancipirali, politički ojačali i biološki se ogradili načelom "čiste krvi", *samovlasti* je nestalo.

Kravarova teza o *Osmanu* kao primjeru "političke nepromišljenosti", straha da bi se nešto slično što se dogodilo Osmanu moglo dogoditi u Dubrovniku, naišla je 2000-ih na plodno tlo u suradnji Stjepana Ćosića i Nenada Vekarića. U opis kronologije rascjepa među vlastelom autori su uključili i Gundulićev opus, pokazujući da *Osman* može poslužiti kao historiografski izvor. Premda se – kako je rečeno – glas mladog vlastelina u izvorima ne čuje, pronalaze ga

²¹ Kravarovu je pretpostavku, ali s drukčijega metodološkog polazišta, podupro i Antun Pavešković. Smatrajući da Gundulić širi antropološki problem čovjekove nasilne prirode survava u konkretan primjer Osmanove pogibije, autor ep tumači kao primjer pripovijesti o jednodušnoj žrtvi što je zajednica podnosi u trenutku kad društvu kriza zaprijeti iznutra, ne izvana. Promatrajući odnos eksplicitnog pripovjedača (Gundulića) kao progonitelja i Osmana kao progonjenika, Pavešković zaključuje da se u epu ne uspostavlja binom Osman – Vladislav, nego Osman – Gundulić, tj. Vlastelin. Na taj način autor drugim putem, a uz pomoć Ćosićevih i Vekarićevih istraživanja, dolazi do zaključaka identičnih Kravarovima: "Znanstvenici su ukazali na Gundulića kao na pisca kriznog vremena i pripadnika ugroženog, politički uzdrmanog staleža. To da je Osman, s dubrovačkog vlastodržačkog stajališta, bio nedostojnog podrijetla daje mu dobar razlog za status jednodušne žrtve. Važno je primijetiti i da potrebe za jednodušnom žrtvom nema sve dok zajednici prijete opasnost izvan nje same. Vanjska opasnost homogenizira zajednicu i time osnažuje jamstvo njena opstanka. Integritet zajednice može biti ozbiljno uzdrman samo opasnošću iznutra, razdorom i potencijalnim, brahijalnim ili nekim drugim nasiljem koje dolazi iz nje same. Da je bilo riječi samo o vanjskoj ugrozi, o opasnosti od pučana ili nekoj drugoj kriznoj situaciji, nikad Gundulić ne bi posegnuo za jednodušnom žrtvom. Ona mu je bila potrebna jer je u njegovo doba najveća opasnost dubrovačkom patricijatu zaprijetila iznutra, iz njega samoga. Riječ je o takozvanom velikom raskolu, događaju koji je više od bilo koje biološke ili vanjskopoliitičke ugroze uzdrmao dubrovačku vlastelu" (2004: 125). Treba li kazati da i Pavešković navodi farsalske stihove?

Ćosić i Vekarić u *Dubravki* i *Osmanu*, interpretirajući ih u ključu rodovskoga rascjepa i ugroženoga političkog *sklada*. Dok se u dekodiranju *Dubravke* pozivaju na Zlatarovo tumačenje, polazište za sličan pristup *Osmanu* nalaze ponajprije u Kravarovu radu *Svjetozi Osmana*. Upravo otuda u njihovo tumačenje ulazi tema "monarhijskog samovlađa": Gundulićev orijentalizam samo naoko proturječi sorboneškoj prirodi njegova roda; smještanjem fabularnog zapleta u Carigrad Gundulić neizravno svjedoči o posljedicama rascjepa među patricijatom. Ono što je ugrozilo Osmanovu vladavinu, a posljedica je diktatorskog personaliziranja vlasti, metaforički je narativ o Gundulićevoj zabrinutosti kad je riječ o Republici i njezinim unutarnjim sukobima. Da *Osmana* treba čitati kao *koprenu* koja aludira na "dubrovačku poziciju", potvrdili su Ćosić i Vekarić stihovima koje je istaknuo i Kravar, a u kojima se proklinje svatko tko unosi *smecu* u rodni grad, dodajući da je u te stihove "utkana ideološka formula opstanka Dubrovačke Republike".²² Ukratko: da se Zlataru, Ćosiću i Vekariću nije pričinilo, potvrdila je Kravarova raščlamba kompozicije epa; da Kravarova istraživanja nisu ostala hipotetička, zajamčila su Zlatarova, Ćosićeva i Vekarićeva historiografska istraživanja.

56

LITERATURA

- Barac, Antun. 1968. "Esej o Gunduliću". U: *Članci i eseji*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 101. Zagreb: Zora – Matica hrvatska: 31–57.
- Bogišić, Rafo. 1978. "Mustafina mati – jedan lik iz Gundulićeva 'Osmana'". U: *O hrvatskim starim pjesnicima*. Zagreb: Matica hrvatska: 305–325.
- Ćosić, Stjepan i Nenad Vekarić. 2001. "Raskol dubrovačkog patricijata". U: *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 39: 305–379.
- Ćosić, Stjepan i Nenad Vekarić. 2005. *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*. Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Fališevac, Dunja. 1989. *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Fališevac, Dunja. 1990. "Kompozicija i epski svijet Osmana". U: *Umjetnosti riječi* 2–3: 155–177.
- Fališevac, Dunja. 1997. "Kompozicija i epski svijet Osmana (iz vizure naratologije)". U: *Kaliopin vrt: studije o hrvatskoj epici*. Split: Književni krug: 139–160.
- Körbler, Đuro i Milan Rešetar. 1938. *Djela Ćiva Frana Gundulića*. Stari pisci hrvatski, knjiga IX. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Kravar, Zoran. 1975. *Studije o hrvatskom književnom baroku*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kravar, Zoran. 1980. *Barokni opis: funkcija i struktura opisa u hrvatskom baroknom pjesništvu*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

²² O Gundulićevu opusu u perspektivi staleške krize vidi u Ćosić i Vekarić 2005: 51–56.

- Kravar, Zoran. 1993. “Svjatovi Osmana”. U: *Nakon godine MDC.: studije o književnom baroku i dodirnim temama*. Dubrovnik: Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik: 104–125.
- Kravar, Zoran. 2008. “Iz strukovnoga najamništva”. U: *Forum* 4–6: 648–679.
- Kunčević, Lovro. 2020. *Vrijeme harmonije: o razlozima društvene i političke stabilnosti Dubrovačke Republike*. Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Kunčević, Lovro. 2023. “Zavjera Ivana Luke Antice protiv Dubrovačke Republike 1635. godine”. U: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 61: 79–121.
- Marković, Franjo. 1879. “Estetička ocjena Gundulićeva Osmana”. U: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* XLVI: 78–165.
- Novak, Slobodan Prosperov. 1999. *Povijest hrvatske književnosti 3: od Gundulićeva “poroda od tmine” do Kačićeva “Razgovora ugodnog naroda slovinskoga” iz 1756*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Pavešković, Antun. 2004. “Gundulićev Osman kao antropološki problem”. U: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 42: 101–130.
- Pavličić, Pavao. 1979. *Rasprave o hrvatskoj baroknoj književnosti*. Split: Čakavski sabor.
- Pavličić, Pavao. 1989. “Dopjevi Osmana”. U: *Forum* 9–10: 436–455.
- Pavličić, Pavao. 1990. “Dva dvoboja u Osmanu”. U: *Umjetnost riječi* 2–3: 177–193.
- Pavličić, Pavao. 1991. “Kozmološki aspekti Osmana”. U: *Hrvatski književni barok*. Ur. Dunja Fališevac. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti: 199–219.
- Pavličić, Pavao. 2006. “Porod od tmine”. U: *Skrivena teorija*. Zagreb: Matica hrvatska: 151–171.
- Pavlović, Dragoljub. 1952. “O krizi vlasteoskog staleža u Dubrovniku XVII veka”. U: *Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti* 2: 27–38.
- Pavlović, Dragoljub. 1971. “O krizi vlasteoskog staleža u Dubrovniku XVII veka”. U: *Starija jugoslovenska književnost*. Prir. za štampu Dr Miroslav Pantić. Beograd: Naučna knjiga: 185–195.
- Rapacka, Joanna. 1975. “*Osman*” Ivana Gundulicia: *bunt świata przedstawionego*. Wrocław.
- Rapacka, Joanna. 1979. “Tankred u Carigradu”. S poljskoga prev. Zdravko Malić. U: *Književna smotra* 33: 71–83.
- Rapacka, Joanna. 1998. “Tankred u Carigradu”. U: *Zaljubljeni u vilu*. Split: Književni krug: 137–163.
- Rothe, Hans. 1983. “O žanru Gundulićeva ‘Osmana’”. U: *Domesti* 1–2–3: 67–78.
- Vekarić, Nenad. 2009. *Nevidljive pukotine: dubrovački vlasteoski klanovi*. Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Zlatar, Zdenko. 1975. “The ‘Crisis’ of the Patriate in Early Seventeenth-Century Dubrovnik: a Reappraisal”. U: *Balkanica* VI: 111–131.
- Zlatar, Zdenko. 1976. “Dubrovnik’s Investments in its Balkan Colonies, 1594–1623: A Quantitative Analysis”. U: *Balkanica* VII: 103–118.
- Zlatar, Zdenko. 1991. “Božanstvena komedija Ivana Gundulića: nova interpretacija pjesnikove razvojne linije”. U: *Dubrovnik* 1: 124–162.
- Zlatar, Zdenko. 2002. “Huius... est omnis reipublicae potestas: sudjelovanje vlasteoskih rodova u vlasti (1440–1640)”. U: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* XL: 147–168.

- Zlata, Zdenko. 2013. “Njarnjas-grad: vlast i kapital u Dubrovniku od Marina Držića do Dživa Gundulića”. U: *Dubrovnik* 3: 5–41.
- Zlata, Zdenko. 2015. “Dubrovnik Dživa Gundulića: problem Dubravke”. U: *Dubrovnik* 1: 7–63.
- Zlata, Zdenko. 2018. “Dubrovačka appassionata”. U: *Dubrovačke drame*. Split: Naklada Bošković: 7–144.

Abstract

THE PLAIN OF PHARSALUS: NOTES ON KRAVAR'S *SVJETOVI OSMANA*

The starting point of this paper is Zoran Kravar's study *Svjetovi Osmana* (*The Worlds of Osman*), in which he proposes that the theme of intra-Turkish conflict in Gundulić's epic *Osman* was inspired by contemporary Dubrovnik realities. The Pharsalus episode expresses a strong aversion to civil war, and it is not the only instance in the epic where this sentiment is conveyed. To assess the originality and autonomy of Kravar's thesis about the “plain of Pharsalus”, the paper broadly reconstructs the state of literary-historical and historiographic scholarship from the mid-1970s to the early 1990s. The analysis leads to the conclusion that, at a certain point in both disciplines, *Osman* began to be interpreted as a metaphorical correlate of Dubrovnik's socio-political reality in the early 17th century. Since the 2000s, historiographic research on the Great Conspiracy has cited Kravar's literary scholarship, confirming that his propositions have moved beyond the realm of hypothesis

Keywords: Zoran Kravar, Ivan Gundulić, *Osman*, Pharsalus, baroque